

Лекція № 4

Тема: Технологія диференційованого навчання молодших школярів на уроках української мови та літературного читання

Мета:

- **Знати:** поняття диференціація, диференційований підхід, диференційоване навчання, технологія диференціації, особливості диференціації по рівню, особливості змісту і методики впровадження окремих технологій рівневої диференціації.
- **Вміти:** з метою створення належних умов для саморозкриття в процесі навчальної діяльності молодших школярів з різними навчальними можливостями на основі знань про навчання як репродуктивно-продуктивний процес вміти здійснювати диференційований підхід до учнів, використовуючи різні види завдань.

Ключові поняття: диференціація, диференційоване навчання, принцип диференціації, технологія диференційованого навчання, рівні диференціації, внутрішньокласна диференціація.

План

1. Диференціація як засіб здійснення індивідуального підходу до організації навчальної діяльності.
2. Типи диференціації .
3. Умови реалізації диференційованого підходу на уроках .
4. Дидактичні можливості диференційованої групової навчальної діяльності учнів початкових класів.

Література

1. Бугайчук Ф. Диференційований підхід до навчання / Ф. Бугайчук // Початкова школа. – 2000. – № 5. – С. 10-14.
2. Заперченко Н. Диференційований підхід до навчання / Н. Заперченко // Початкова школа. – 2000. – № 5. – С. 10-12.
3. Коновець С. Впровадження креативних освітніх технологій у практику початкової школи / С. Коновець // Початкова школа. – 2011. – № 7. – С. 44
4. Корсакова О. Диференційоване завдання з навчання грамоти / О. Корсакова // Рідна школа. – 2001. – № 9. – С. 44-46.
5. Корсакова О. Різномірівневі диференційовані завдання з української мови для початкових класів / О. Корсакова // Початкова школа. – 2005. – № 7. – С. 14- 44.
6. Нечипоренко О. Диференціація – одна з форм інноваційних технологій / О. Нечипоренко // Початкова школа. – 2011. – № 5. – С. 21 – 24.
7. Стрілець Світлана. Диференційований підхід на уроках української мови під час вивчення окремих орфограм у 2-3 класах / Світлана Стрілець // Початкова школа. – 2012. – № 6. – С. 9-11.

1. Диференціація як засіб здійснення індивідуального підходу до організації навчальної діяльності

Державним стандартом початкової загальної освіти передбачається одне з найголовніших завдань школи – всебічний розвиток та виховання особистості через формування в учнів бажання і вміння вчитися, повноцінних мовленнєвих, читацьких, обчислювальних умінь і навичок відповідно до пізнавальних можливостей дітей молодшого шкільного віку.

У цих рядках вказується конкретний напрям роботи вчителів початкових класів. Це, насамперед, навчити всіх, без винятку, добре читати, писати, рахувати, в кожного учня формувати вміння самостійно працювати з підручником, посібником.

Одним із головних шляхів реалізації цих завдань є **диференціація**. Слід завжди пам'ятати, що **диференціація, як принцип навчання** в нашій школі передбачає таку організацію роботи на уроці, коли одному або групі учнів учитель пропонує в певній системі посилені завдання різної складності і цим самим створює сприятливі умови для розвитку і навчання кожного.

Диференціація – це гнучкий спосіб коригувати методи навчання з урахуванням освітніх потреб, компетентностей та можливостей кожної дитини.

Починати вчителю рекомендують із рівня, який мають учні на початку, і поступово шукати шляхи, як поглибити їхні знання. Водночас треба гнучко ставитися до часу, застосовувати різні навчальні стратегії.

Єдиної методики диференційованого навчання немає. Проте до початку роботи потрібно чітко усвідомлювати кінцеву мету, а також визначити, що потрібно для її досягнення.

ІНДИКАТОРИ ЯКОСТІ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО НАВЧАННЯ

Їх 5, і вони визначають ефективність диференційованого навчання.

1. **Вчителі.** Формат навчання багато в чому збігається з традиційним. Проте є й низка особливостей. Найперше – те, що вчителі мають розуміти, у який спосіб навчається кожен з учнів. Друге – бажання забезпечувати навчання високої якості. Педагог також має прагнути постійно зростати та розвиватися. Причому недостатньо розуміти лише слабкі сторони учнів та те, що їм погано вдається. Педагог має орієнтуватися і спиратися на сильні сторони та компетентності школярів.
2. **Зміст.** Він пов'язаний зі стандартом та програмою навчання. Диференційоване навчання якраз спрямоване на те, щоби якомога більше учнів опанували ці навчальні програми. Тобто воно, з одного боку, спирається на державні вимоги, а з іншого – на зацікавлення та здібності учнів.
3. **Учні.** Їхні потреби – у центрі уваги диференційованого навчання. Тож коли постає вибір між стандартними вимогами та учнями, діти – у пріоритеті. Це має спонукати вчителів змінювати практику проведення уроків та відмовитися від зосередженості на змісті.

Натомість будувати викладання навколо результатів навчання конкретної дитини, її знань, умінь і навичок. Власне, це називається особистісно орієнтованим підходом.

4. **Навчання (як процес).** Стосується набору методів і прийомів, інструментарію та засобів, що вчителі використовують на уроках.
5. **Оцінювання.** Ефективність навчання визначається через регулярний моніторинг прогресу учнів, а також зворотний зв'язок і взаємодією між учителями та учнями. Оцінювання – це не просто виставлення оцінок за виконання завдань, а набагато ширше поняття. Дитина не може отримати погану оцінку за те, що чогось не знає. Невиконання завдання – це сигнал педагогу про те, що вона потребує підтримки. Тож на перший план виходить формувальне оцінювання.

2. Типи диференціації

Розрізняють: **зовнішню (профільну) і внутрішню (рівневу) диференціацію**. Терміном «*зовнішня диференціація*» позначають таку організацію навчального процесу, за якої для задоволення різнобічних інтересів, здібностей і нахилів учнів створюються спеціальні диференційовані класи, школи. Термін «*внутрішня диференціація*» застосовують до такої організації навчального процесу, за якої розвиток індивідуальності здійснюється в умовах роботи вчителів у звичайних класах.

Зовнішня диференціація навчання здійснюється за двома напрямками:

- шляхом створення класів і шкіл на основі спеціальних здібностей, інтересів, нахилів, бажань та можливостей учнів і професійних нахилів учнів (профільні та спеціалізовані навчальні заклади, класи з поглибленим вивченням окремих предметів);
- шляхом створення шкіл і класів за певним рівнем загального розумового розвитку учнів і стану здоров'я учнів (школи для обдарованих дітей та підлітків, школи для дітей з відхиленням у здоров'ї, класи вирівнювання).

У педагогічній теорії відзначається, що диференційоване навчання спрямоване на оптимальний інтелектуальний розвиток кожного учня і передбачає насамперед відповідне структурування змісту навчального матеріалу згідно з типологічними особливостями учнів.

І.П.Внукова вважає, що *індивідуалізація і диференціація* – дві сторони єдиного процесу – збереження, врахування і розвитку якостей кожного учня. Індивідуалізація – основа диференціації. Тільки знання індивідуальних типологічних особливостей учнів дозволяє продиференціювати їх, згрупувавши якнайкраще для якісної навчально-виховної діяльності. Індивідуалізація і диференціація навчання та виховання не можуть існувати одне без одного, це взаємопов'язані процеси соціалізації учнів.

О.Я. Савченко зазначає, що індивідуалізація і диференціація навчання – не мета, а засіб розвитку особистості учня. А основним критерієм ефективності індивідуалізації і диференціації навчання є успішність самовияву і самоствердження, відповідність результатів навчання і виховання потребам та запитам природи і суспільства.

ТИПИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЙ

Диференціація за здібностями учня:

- Навчання має бути зосереджене на зоні найближчого розвитку учня (Виготський, 1978): що учень вже знає і чого він може досягти за допомогою підтримки.
- Виявлення початкового рівня (діагностичні дослідження) і далі – планування навчання та підтримки, щоб навчання було складнішим, ніж поточний рівень учня.
- Диференціація цілей із загальної освітньої або індивідуальної освітньої програми.
- Диференціація підтримки навчання: час, обсяг і глибина змісту навчання.
- Диференційовані матеріали та вправи, асистент вчителя або асистент для дітей з ООП, менша група тощо.
- Високі досягнення: більш складні і великі вправи.

Диференціація за профілем навчання учня:

- Профіль навчання означає різні способи, за допомогою яких учні вчаться найкраще (до прикладу, комусь краще вдаються письмові роботи, іншим – усні тощо).
- Знання своїх учнів – це ключ до диференціації. Різні стилі навчання і темперамент.

Наприклад:

- Хтось не може впоратися з шумом і йому/їй потрібні беруші або захисні навушники, щоб зосередитися.
- Для когось найкраще читати книгу на дивані, для іншого – на підлозі.
- Хтось найбільше виграє від групової роботи.
- Універсальні і різноманітні методи роботи для всіх.
- Стилi навчання (слуховий, візуальний, тактильний) і темперамент.

Диференціація відповідно до гнучких груп:

- Групи формуються згідно з педагогічною доцільністю.
- Загальні цілі – це спільна відповідальність за дії та результати.
- Найкраще працюють групи з трьох-чотирьох учнів.

Ролі в команді можуть бути такі: читач, клерк, шукач картинок, ведучий тощо.

Або: голова, секретар, ведучий тощо.

Або: науковий співробітник, викладач, професор, лаборант тощо.

Види груп:

- Однорідні групи: схожі типи учнів, згруповані разом.

- Гетерогенні групи: різні учні, згруповані разом.

Диференціація через методи роботи і процеси навчання:

- Індивідуальна робота.
- Робота з партнером, працює для всіх предметів (наприклад, перевірка домашніх завдань, відпрацювання нового за допомогою практичних навчальних посібників, ігор, дискусій тощо).
- Можуть бути як однорідні, так і гетерогенні партнери. Це залежить від вправи.
- Групова робота (наприклад, проекти, робота на різних етапах активності, інтегровані предмети).

Диференціація на основі фізичного середовища навчання:

- Як організовані навчальні простори – практичність, комфорт?
- Чи можна працювати поодиноці або в групах?
- Чи легко учням дістати інструменти, речі, книги, прилади тощо?
- Різні точки активності у класі.
- Різні простори та точки активності поза класною кімнатою.

Диференціація залежно від емоційного середовища навчання:

- Належність до групи – рівність, почуття єдності.
- Відкритий клімат навчання – це нормально досягати успіху і зазнавати невдачі, мати сміливість запитати, робити помилки.
- Безпечне, взаємоповажне, підтримувальне та заохочувальне навчання.
- Диференціація (для низьких і високих досягнень) є природною частиною навчання.
- Схвальна і позитивна атмосфера.

Диференціація за допомогою матеріалу:

- Диференціація навчальних посібників (посібник для дітей із певними порушеннями, посібник зі складнішими завданнями, Брайлем тощо).
- Окремі диференційовані вправи.
- Диференціація в електронних навчальних матеріалах.
- Аудіокниги – прослуховування текстів, якщо учень не може чи не любить читати.
- Навчальні ігри.
- Диференціація набору тексту на комп'ютерах (програми для дітей з певними порушеннями).
- Спрощені тексти для повільних читачів.

Диференціація відповідно до інтересів учня:

- Робота вчителя полягає в тому, щоб залучити учнів і надихнути їх – це сприяє мотивації до навчання та вивчення.

- Учень може вибирати:
 1. який зміст він вивчить із наведених текстів і завдань;
 2. який метод роботи він обирає (один, із партнером, у групі; рукописні, машинописні, письмові та ілюстровані матеріали тощо);
 3. яку продукцію він виробляє: плакат, есе, комікс, анімацію.
- Учень бере участь у плануванні навчального модуля (через зворотний зв'язок).

Отже, процесуально різниця цілей освіти і запланованих результатів навчання для різних категорій учнів реалізується в існуючих освітніх моделях через диференціацію навчання. Під терміном «диференціація навчання» сьогодні розуміють «взаємопов'язаний комплекс організаційно-методичних заходів, спрямованих на створення умов для оптимального розвитку і освіти школярів з урахуванням їхнього здоров'я, готовності до шкільного навчання, психофізіологічних можливостей та інтересів. Цим виражається загальне в багатоманітних концепціях диференціації навчання».

3.Умови реалізації диференційованого підходу на уроках

У сучасній початковій школі диференціація переважно здійснюється у класах, де навчаються різні за розвитком учні. **Метою диференційованого навчання** в початкових класах є:

1. по-перше, запобігти прогалинам у знаннях або усунути їх, «вирівняти» підготовку учнів, збудити у них інтерес до навчання;
2. по-друге, поглибити й розширити знання, вміння й навички школярів, задовольнити їхні різноманітні пізнавальні потреби.

Як показує аналіз теорії і практики, успішне здійснення диференційованого навчання можливе **за умов**, коли вчитель:

- уміє передбачати труднощі, що можуть виникнути в дітей під час засвоєння матеріалу;
- враховує загальну готовність своїх підопічних до наступної діяльності, тобто рівень сформованих знань, здатність самостійно працювати, ставлення до роботи;
- використовує в системі диференційовані завдання індивідуального та групового характеру;
- проводить перспективний аналіз: для чого плануються завдання, чому їх треба використати на цьому етапі уроку, як продовжити роботу на наступних уроках.

Одноразове, епізодичне використання диференційованих завдань не дає істотних змін у знаннях і розвитку дітей.

Диференційовані завдання мають бути постійним засобом навчання, їх зміст і методика визначатися за результатами вивчення готовності дітей до навчання.

Спеціальні дослідження і передовий педагогічний досвід стверджують, що в диференційованні навчальних завдань для молодших школярів доцільні такі **способи**:

- ✓ зміст однаковий для всього класу, а для сильних учнів зменшення часу на роботу, збільшення обсягу завдання або ускладнення способу виконання;
- ✓ спільне завдання для всього класу, а для слабких дітей допоміжний матеріал, що полегшує його виконання (зразок, таблиця, відповідь, схема тощо);
- ✓ використання на одному етапі уроку завдань різного змісту і складності для сильних і слабких учнів;
- ✓ самостійний вибір учнями завдання з кількох, запропонованих учителем на етапі закріплення;
- ✓ самостійний вибір учнями відповідного завдання на етапі засвоєння нового складного матеріалу.

ЕТАПИ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО НАВЧАННЯ

1. **Рефлексія.** Вчитель має усвідомлювати, що працює в багатоманітному класі, де важливі досягнення кожного учня. Тому рефлексія педагога – це пошук відповідей на запитання:

- Що я зробив/-ла та як це допомогло учням?
- Що я можу зробити задля покращення моєї практики та як це вплине на учнів?

Це дасть розуміння рівня знань учнів та майстерності вчителя й допоможе віднайти методи, що задовольнятимуть запити всіх дітей у класі.

2. **Оцінювання програми навчання** – тобто, які зміст навчання та вимоги до учнів. Учителі можуть самостійно адаптовувати зміст до потреб учнів. Важливо виокремити зі стандартів та програм основні складники, загальні ідеї та поняття, які мають опанувати учні. Також рекомендується вивчити методичні поради попереднього та наступного років навчання, аби розуміти, на що можна спиратися чи які теми запропонувати учням для глибшого опрацювання.

3. **Аналіз індивідуальних особливостей учнів.** Варто дати собі відповіді на запитання:

- Чи є в класі учні, які не працюють на уроці й чому так стається?
- Що я можу зробити, аби діти були більш успішними?
- Кому я приділяю більше уваги, а кому – менше? Чому?

До всього, відповіді на такі запитання допоможуть учителю визначити критерії для подальшого об'єднання дітей у групи для виконання завдань.

4. **Планування уроків на основі поєднання науково обґрунтованих та особистісно орієнтованих методів.** Основна мета – збалансувати викладання нового матеріалу, допомогти учням, які мають труднощі, та збагатити навчання для всього класу.

Варто скласти перелік тем, які діти мають опанувати, й окреслити методи та активності, що допоможуть дітям у цьому. Потому треба відкоригувати цей план так, щоби його можна було вивчати на різних рівнях складності. Варто подумати над тим, для яких учнів підходять ті чи інші методи роботи. Зробити це допомагає методика **“Піраміда планування”**:

- Намалюйте піраміду з трьох частин.
- У її основі лежать знання, уміння та навички, які мають опанувати без винятку всі учні.
- У середній частині – те, що мають опанувати більшість дітей.
- Вершина охоплює зміст та форми, що зможуть опанувати тільки деякі учні.

5. **Вдосконалення практики на основі фактичної інформації.** Будь-які виклики під час навчання педагог має розглядати як свій ресурс для вдосконалення. Тож варто запитати себе:

- Наскільки ефективним було навчання?
- Що пішло не так і чому?

Вчені та практики стверджують, що значні можливості для здійснення диференціації навчання має **групова робота**, особливо в тому разі, якщо групи створюються за певною, спеціально заданою ознакою.

Найбільш реальним шляхом здійснення рівневої диференціації навчання в початковій школі вважається *внутрішньокласне групування учнів*. Коло інтересів, індивідуальні особливості характеру молодших школярів ще не стабільні, тому для них більш сприятлива диференціація, заснована на створенні в класі мобільних груп, яка вирізняється легкою динамічністю.

Сучасна концепція диференційованого навчання у своїй методологічній основі спирається на великі можливості більшої частини учнів отримати повноцінну освіту. Її принципова різниця порівняно із попередніми концепціями полягає не в зниженні вимог до навчання учнів, а поширенні реальних навчальних можливостей кожного учня. Індивідуальні можливості школярів у психічних процесах та якості особистості формуються і проявляються під час безпосередньої активної суспільно-корисної (зокрема навчальної) діяльності під впливом соціальних умов та можливостей.

Огляд проблеми диференційованого навчання у історичному й теоретичному плані дозволяє розглядати проблему *диференційованої групової навчальної* діяльності школярів у масштабі одного уроку та одного класу, виділяючи, принаймні, **чотири її різні аспекти**.

Перший аспект пов'язаний з вибором програм навчання, а також з організацією різнорівневого (диференційованого за рівнем) навчання, **другий** – з інтенсивністю та формою спілкування учнів на уроці, **третій** – з питанням формування груп, четвертий з визначенням критеріїв ефективності навчального процесу. **Останній аспект** має методологічний характер щодо перших трьох. Відомо, що серед цілей шкільної підготовки виділяють навчальні, виховні і розвивальні, ступені досягнення яких можуть розглядатися як критерії ефективності підготовки.

4. Дидактичні можливості диференційованої групової навчальної діяльності учнів початкових класів

Аналіз теорії і практики з проблеми дослідження дозволяє нам зробити висновки про те, що основне місце на уроках посідає традиційна фронтальна робота, яка припускає найменшу індивідуалізацію керівних впливів учителів. Вона займає 60-70% часу уроку, групова – меншу частину часу: від повного прийняття її до 50 % уроку. Індивідуальна робота, дає протиположну групу, займає достатньо стабільне місце на заняттях – від 10 до 40%. У середньому фронтальна робота охоплює 62,5% часу уроку, індивідуальна – 20,5%, а групова – 17%. Отже, використання групової форми і роботи на уроках у початковій школі явно недостатнє, тому неможливо належною мірою індивідуалізувати і диференціювати процес навчання молодших школярів.

Групова форма навчальної діяльності виникла як альтернатива існуючим екзаменаційним формам навчання. В її основу покладено ідеї Ж.-Ж.Руссо, Песталоцці, Дж. Дьюї про вільний розвиток і виховання дитини. Всі недоліки фронтальної та індивідуальної діяльності вдало компенсує групова. **Групова навчальна діяльність** – це модель організації навчання учнів у малих класах, об'єднаних спільною навчальною метою.

Вчені стверджують, що методику застосування групової форми навчання молодших школярів слід впроваджувати поетапно.

I етап – передбачає привчання дітей співпрацювати у навчальній діяльності з використанням таких прийомів:

- а) для оцінювання своєї відповіді учень сам призначає «вчителя»;
 - б) у випадку виникнення труднощів під час відповіді, учень сам викликає собі помічника;
 - в) вводяться прийоми безсловесного спілкування: позначки "+" – згоден; "-" – не згоден; "!" – хочу додати, "?" – не зрозумів; використовуються жести, міміка;
 - г) пропонуються дидактичні ігри, які розвивають уміння слухати один одного;
 - г) після кожної групової роботи обов'язковим є обговорення з учнями успіхів виконаної діяльності.
- Коли учні засвоїли прийоми та правила колективної співпраці, тоді вони готові працювати у складі малої групи.

II етап – впроваджує перехід до систематичного використання на уроці педагогічних прийомів, які наочно і практично переконують у можливості групування людей для досягнення ними найкращого результату:

- залучення батьків учнів для наведення яскравих життєвих прикладів;
- аналіз успішно проведених конкурсів, вікторин, учнівських свят і подорожей на уроці;
- використання завдань, які дають змогу учням на власному досвіді переконатися у користі їхньої спільної роботи.

Для правильності цієї роботи доцільно поділити клас на дві частини, щоб одна група учнів працювала індивідуально, а друга – парами. Всім дітям можна запропонувати подібні завдання – розгадати літературний кросворд до оповідання, які склали інші учні. Діти, які працюють парами можуть виконувати завдання швидше і якісніше.

На уроках доцільно поступово ускладнювати зміст навчальних завдань, здійснювати перехід від репродуктивних завдань до творчих, проблемно-пошукових.

Диференціація за ступенем складності – це добір різноманітних завдань, які можна класифікувати таким чином: завдання, що вимагають різної глибини узагальнення й висновків; завдання, розраховані на різний рівень з теоретичного обґрунтування роботи, що виконується; завдання репродуктивного і творчого характеру.

Диференціація за ступенем складності використовується як засіб систематичного і послідовного розвитку мислення учнів, особливо з низьким рівнем розвитку, а й для формування позитивного ставлення до навчання, тому що розв'язання посильного завдання стимулює роботу у подальшому і підвищує самооцінку своїх можливостей. Для цього ми також добирали завдання з нарощуванням ступеня складності.